

ANTAL ALEXANDRA

A Hadi és Más Nevezetes Történetek szerepe az irodalmi nyilvánosság alakulásában*

„mind kardjával, mind pennájával”

(Tudósítás. *HMNT*. 1789.)

Jelen tanulmány a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*¹ irodalmi nyilvánosságban betöltött szerepére igyekszik rávilágítani a hírlap „Tudományok”² fogalomkörébe tartozó cikkeire koncentrálna,³ valamint kísérletet tesz a szerkesztők és a körjük szerveződő tudós társaság intencióinak megragadására. Ez igen problematikus egy olyan sajtótermék esetében, amely a hírlapok kategóriájába tartozik, mivel a szerkesztőknek a műfaj keretei között nincs kellő lehetőségük a hírek reflektálására, az újságot szerkesztő „tudós hazafiak” pedig nem adtak kiadványukhoz olyan jellegű programírást, amely határozottan és pontosan jelezné, milyen szándékkal indították el lapjukat, ahogyan megtették azt a *Magyar Museum* és az *Orpheus* szerkesztői. A *HMNT* programja így csak a szétszórtan elhelyezkedő, egyes cikkekben előforduló rövid megnyilvánulásokról, valamint a hírek válogatásából, közléséből szűrhető ki, bizonyos mértékű hasonlóságot mutatva ezzel a *Mindenes Gyűjtemény* szétszórt programosságával.⁴

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt és az MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport támogatta (témavezető: Debreczeni Attila).

¹ A hírlap 1789 júliusában indult *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (a továbbiakban: *HMNT*.) címen, majd 1792-ben felvette az első magyar nyelvű újság nevét, így 1803-ig (bécsi) *Magyar Hírmondó* néven működött tovább. Ezen munka azonban csak az első öt szakasszal, vagyis a *HMNT*. cím alatt működő (1789–1791) időszakról foglalkozik.

² A „Tudomány” szó jelen szövegben a latin ’litterae’-nek felel meg, amely még osztatlanul magában foglalja a mai értelemen vett irodalom és tudományok fogalmát. Erre nézve l. SZILI József: *Irodalomképzetek és irodalomfogalmak: „Irodalom” szavunk és a modern magyar irodalmiság XVIII. századi kezdete*. = *Irodalomtörténeti Közlemények* (90.) 1986. 345–360.

³ A politikai jellegű cikkeket TAXNER-TÓTH Ernő foglalkozik bővebben: *A bécsi Magyar Hírmondó első évfolyamai 1792–1795*. In: *Tanulmányok a klasszikus magyar irodalom köréből*. Szerk.: GÖNCZY Monika, IMRE László. Debrecen, 2010. 20–53. /*Studia Litteraria: a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének Kiadványa* 48./

⁴ DEBRECZENI Attila: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*. Bp. 2009. Universitas Kiadó, 177.

Megjelenési körülmények

Az irodalmi műveltség létmódját a 18. század közepére a teljes széttagozottság és a nyilvánosság elemi fórumainak hiánya jellemezte. Kétpólusú, egymástól elszigetelt közeg működése figyelhető meg, melynek szereplői – az egyházi értelmiség és nemesség – nemcsak társadalmi státuszukat tekintve különböztek egymástól, hanem az irodalmi műveltségük karakterében és funkciójában is. Míg az egyházi szervezetek az irodalmat a tudományművelés világába helyezték, és elsősorban a latin nyelvet használták, addig a világias társadalmi formák a szórakoztatás, a kifinomultabb társasági érintkezési formák, lehetőségek területére helyezték az irodalmat, és többnyire a magyar nyelvet vették ennek eszközéül. A közegek elszigeteltsége következtében két önálló irodalmi műveltség létezett egymás mellett, egymásról alig véve tudomást.⁵ A nyilvánosság fórumainak kiépülése még hosszú időt vett igénybe, II. József trónra lépését követően azonban változások és átalakulások kezdődtek a magyar irodalom létmódjában, a nyilvánosság fórumainak alakulásában. „Az 1780-as évek második felétől gazdag és sokrétű hírlap- és folyóirat-irodalom bontakozik ki, írói csoportosulások alakulnak.”⁶ Ezek a csoportosulások, társaságok lettek a hálózatszerű irodalmi nyilvánosság központképző elemei, megindított lapjaikkal nyilvánosságfórumokat adva azoknak, akik a tudományok, a magyar nyelv és irodalom fejlődését szívügyüknek tartották. A tudós társaságok – a sajtóorgánumaik révén – egyre inkább előtérbe helyezték az akadémiai tervek gondolatát, és noha a megvalósítás csak a következő nemzedéknek sikerült, ezek a kezdeményezések fontos előkészítői voltak a reformkorban megalakuló Magyar Tudományos Akadémiának.

Az 1780-as évek végén kezdte meg három folyóiratunk is működését a hozzájuk kapcsolódó társaságok által: hosszas előkészítés után 1788 novemberében megjelent a kassai *Magyar Museum*, 1789 januárjában a komáromi *Mindenes Gyűjtemény*, majd 1790 februárjában Kazinczy *Orpheusa*. A bécsi tudós társaság orgánumaként szolgáló *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1789. júliusi indulásával – hírlap létének ellenére – szervesen illeszkedik a sorba, mivel a hálózatszerű nyilvánosságban a folyóiratokhoz hasonló központot képzett.⁷

⁵ DEBRECZENI: *i. m.* (4. jegyzet) 35–37.

⁶ BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp. 1994. Balassi Kiadó, 112–113.

⁷ „E folyóiratok jelentős szerepet töltek be az integratív folyamatok generálásában: a hálózatszerű nyilvánosságban központokat képeztek. Az integrációval egy mozzanatban ugyanakkor az elkülönülési tendenciáit is képviselték, mert eltérő arculatot formáltak ki, annak megfelelően, ahogyan a közös ideologikus célokat különbözőképpen operacionalizálták. A folyóiratok így egyszerre nyilvánították meg a józsefi korszakot leginkább jellemző *integratív és disszimilatív folyamatokat*, együttesükben, egymáshoz való viszonyaikban mintegy állóképszerűen kimerevítve ezeket.” DEBRECZENI: *i. m.* (4. jegyzet) 177–178.

A szerkesztők – Görög Demeter és Kerekes Sámuel⁸ – a bécsi magyar tudós társaság tagjai közé tartoztak, így kapcsolatban álltak a korabeli magyarországi szellemi élet képviselőivel. Lapjukat 1789. július 7-én indították meg, megjelenésére – a címből (*Hadi és Más Nevezetes Történetek*), valamint az első számok tartalmából és a szerkesztők szavaiból⁹ ítélve – a török háború adott okot, de már a „Bé-vezetés” arról ad hírt, hogy eredeti céljukat még egy hónapig nem fedik fel.

„Tzélunkat már mostan ki-nyilatkoztatnánk, ha attól nem tartanánk, ne talántán találkoznának olyanok, kik tiszta szándékunkat hamar másképpen magyaráznák, ’s benünket azzal vádolnának, mintha azon jó tzélunkat tsak tzégérül akarnánk tenni írásink homlokára, ’s azzal több Olvasókat hódítani magunkhoz. Hogy ilyen alatsony vádat magunktól el-hárhíthassunk, jobbnak itéltük lenni, ha annak fel-fedezését még egy hónapig halasztani fogjuk.”¹⁰

Eredeti szándékuk felfedését azonban tovább halogatták egy hónapnál, pedig sokan kíváncsian várták, hogy kik állnak a háttérben, és mi lehet a valódi célkitűzésük.¹¹ Ennek ellenére csak a szeptember 25-i számban (Jelentés a’ Nemes Magyar Nemzethez) fedték fel magukat, amikor egyúttal az egyik jelentős pályázatukat is kihirdették: egy magyar nyelvű grammatika írására buzdították a „Hazafiakat”.

„Tovább haladt kötelességünknek óhajtott tellyesíthetése, mint előre el-láthattak volna. [...] míg halgatni kéntelenítettünk, már maga tulajdon munkánk szóllott helyettünk, meg-győzvéen kitkit Hazánk szerető ’s egyenes ítélet tételü Fiai közzül arról, hogy mi egész igyekezettel kívánjuk mind azt elkövetni, valami édes Nemzetünket általán fogva a’ hasznossan gyönyörködtető olvasáshoz mind inkább inkább hozzá édesgetheti, és ez által, egy részről ugyan született nyelvének szeretetére, betsül-lésére, ’s tanulására hathatósabban fel-serkenetheti; más részről pedig, a’ pallérozott Nemzetek boldogságában hova tovább bizonyossabban részeltetheti. [...] Említjük egyedül, ’s ajánljuk azon tzélunkat, melly szerént a’ Magyar Nyelvnek gazdagodását,

⁸ A hírlap megindítása és fenntartása a két szerkesztő nevéhez fűződik. Kerekes Sámuel halála után Görög Demeter több társal is próbálta igazgatni a lapot, de udvari nevelői kinevezése után a lap végül megszűnt. Görög Demeterről és a későbbi szerkesztőtársairól l. MOLNÁR József: *Görög Demeter (1760–1833)*. = Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei (30.) 1975. 68–71; MOLNÁR József: *Csokonai és Görög Demeter*. = Múzeumi Kurir (16.) 1974. 6–17; valamint KÓKAY György: *A bécsi Magyar Hirmondó (1789–1803)*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. 164–192.

⁹ „a’ Magyar Nemzetnek Díszé Gróf HADIK ANDRÁS fő hadi Vezér Béts várossából Hazánk széleire le-indula, hogy ottan a’ Nagy Hadat ’a Törökök ellen vezérelje [...] De lássuk rövideden ez igen nevezetes háborúnak eredetét, készületét, ’s ez ideig való történeteit.” Bé-vezetés. = HMNT. 1789. július 7. i–ii.

¹⁰ Bé-vezetés. = HMNT. 1789. július 7. ii.

¹¹ „Sokan kívánják tudni neveit e’ Társaságnak; de, meg-engedjenek, azokkal még mostan nem szolgálhatunk: elég az, hogy a’ kik ezt a’ költséges munkát olly tsekély árron adják, azt némelly különös tzélből tselekszik, mellyet egy holnap múlva fel-is fedezni fognak.” HMNT. 1789. július 7. xvi.

rendbe szedődését, 's tsinossabbodását, és ennél fogva a' Tudományoknak-is rajta még nagyobb erőben lehető virágzását, nem tsak magunk; hanem más érdemes Hazafiak által-is kívánjuk munkálódni."¹²

Görög Demeter és Kerekes Sámuel környezetében olyan társaság alakult ki, amely igyekezett összefogni a bécsi magyar kultúra képviselőit, így velük, általuk igyekeztek a magyar nyelvi és irodalmi törekvéseknek másokat is megnyerni, támogatókat találni céljaik eléréséhez, miközben maguk is a mecénások közé tartoztak.¹³ Nevelősködésük során mindketten kapcsolatba kerültek arisztokrata családokkal, így olyan pártolókra leltek, akik a lap fennmaradását, törekvéseiket anyagilag is támogatták.

„A' Magyar Hazából is telnek 's fognak ezután még jobban telni Archenholtzok, és a' Tudományok' 's Nemes Mesterségek' minden ágainak elő Mozdítói: ha több Követők is találkoznak azon buzgó Hazafiaknak, kik tsak 6 hónapok alatt 150 Aranyokat áldoztak a' Magyar Nyelvnek, 's rajta a' Tudományoknak virágoztatására. – Melly hogy meg lesz, új reménységet nyújtott M. G. F**ts [Festetics] Obrist Lieutenant Úrnak nemes szivessége, a' ki, nem elégedvén meg vele, hogy munkánkból mindjárt az első el indítással 4 Darabot járatott; közelebb is 40 forintot küld hozzánk, Nemzetünk javára 's diszére szenteltt igyekezetünknek hathatós fel segéllésére: melly szép ajándékot, a' jól gondolkodó Metzénás Úrhoz, 's egész Uri Familiajához való háládatossággal meg tellyesedett szivvel fogadott Társaságunk.”¹⁴

A már meglévő támogatók sorolásával egyúttal kérték is őket, hogy másokat is buzdítsanak hasonló cselekedetre, mert ők is annál többet tehetnek majd a „Hazaért.”

„Mi 10 forint elő pénznél, nem kívántunk többet esztendőre Munkánkért: még is egy Méltóságos Oberster Úr, 18 forintokat méltóztatott érette le tetetni; sok más jó szivű Hazánkfiai pedig, a' Stempelre nézve, 11 forintokat küldöztek fel. – Mi, ezt a' Haza szeretetéből, 's munkánkal való meg elégedésből származott kegyességet, háláadó szivvel el fogadjuk; sőt arra kérjük az ilyen drága Urakat, kik kérésünket

¹² HMNT. 1789. szeptember 25. 281–288.

¹³ A hírlapjukhoz fűződő pályatételek (az első pszichológiai munka; Magyar Grammatika; a „Magyar Nyelv” védelméért kiírt pályázat) jutalmán túl számos munka megjelenését támogatták. Például először Bessenyei György magyar „tudós társaságot” sürgető füzetkéjét nyomtatták ki ilyen cím alatt: *Egy Magyar Társaság iránt való jámbor szándék, Bécsben Hummel Dávid betűivel 1790, később „az ifjú Kis János munkáját karolták fel, a Herkules választása címmel megjelent fordítást”, majd „1792-ben megjelentették Földi János kis könyvét Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvésztudományról”, „1794-ben [megjelentették] Kulcsár István Mikes Kelemen Törökországi leveleit, melyekben a II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel bujdosó magyarok történeteit más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan eléadatnak”. MOLNÁR: i. h. 1975. (8. jegyzet) 50–60.*

¹⁴ HMNT. 1790. március 23. 390–392.

jóságokkal meg előzték, hogy példájok követésére, másokat is fel serkenteni méltóztassanak. Mert a' bizonyos, hogy mi is a' köz jóra annál többet tehetünk, mennél többet vehetünk.¹⁵

A pártolók sorában találjuk Széchényi Ferencet, Festetics Györgyöt, Teleki Sámuelet, akik igyekeztek leplezni kapcsolataikat, és bár a társaság bécsi ülésén személyesen nem vettek részt, titkáraikkal képviseltették magukat, így Hajnóczy József, Péteri Takáts József és Szentjóni Szabó László jelentek meg az összejöveteleken. Ezen kívül kapcsolatba kerültek Koháry Ferencel, Nunkovits Györggyel, Esterházy Antallal, Pálffy Károllyal¹⁶ is, akik szintén támogatták Görögök irodalomtámogató és szervező tevékenységének kibontakozását, ezáltal egy új nyilvánossági forma megteremtődésének lehetőségét, az akadémiai tervek előtérbe helyezését.¹⁷

A szétszórt programosság alappillérei

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* közleményeinek nagy részét a hadi hírek, tudósítások tették ki, de azáltal, hogy megjelentettek verseket, fordítással, új munkákkal kapcsolatos terveket, leveleket, már a más műfajba tartozó cikkek is megjelentek benne. Ez persze nem jelenti azt, hogy a lap irodalmi folyóirattá vált volna. A kiadvány fő műfaja továbbra is a hír maradt a hadi, a kulturális, a tudományos és az egyéb közleményekben egyaránt, így a szerkesztőknek nem nyílt lehetőségük arra, hogy egy-egy jelentősebb hír kapcsán részletesen kifejthessék álláspontjukat, vagy hosszabb megjegyzéseket fűzzenek hozzá. Ugyanakkor újra és újra hangsúlyozhatták a nyelv és a nemzet fejlesztésének ügyét, bekapcsolódva ezzel a korszakbeli tudós társaságok akadémiai törekvéseinek – folyóirataik segítségével való – megvalósításába.

Görög Demeterék folyamatosan kapcsolatban álltak a különböző (kassai, komáromi, soproni és pesti) tudós társaságok íróival. Kiadványukban rendszeresen közöltek tudósításokat a magyar tudós társaságok sajtóorgánumaiból, így gyakran

¹⁵ HMNT. 1789. december 25. 686–687.

¹⁶ MOLNÁR József: *Görög Demeter (1760–1833)*. = Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei (30.) 1975. 68.

¹⁷ „Mindenek Anyanyelvünknek fognak ezután folyni, 's folytatattatni; talán az egy Törvénybélieket ki vévén; ezt is tsak egy ideig. Nints tehát kívánságunk' tetézésére egyéb hátra a' Magyar Társaságnak felállításánál. De minden bizonnyal meg lesz ez is. Tsak valamiképpen meg ne tsükkennyék Magyarinkban a' tettebéli igaz buzgóság. Részemről, látja Isten, ha ki tellenék tölem, ezerekkel segétténém. 150. Aranyokat ugyan tsak reá szántam. Ennek felette, esztendönként is tölem kitelhetőképpen segétténni e' Nemes Társaságot Hazafiúi kötelességemnek tartom.” Nunkovits György levelének egy részletét közölték. HMNT. 1790. december 21. 772–773.

volt olvasható a *Magyar Museumról*,¹⁸ a *Mindenes Gyűjteményről*¹⁹ vagy Kazinczy *Orpheusáról*²⁰ szóló cikk, felhívás.

„Támadtak ezen Száznak végére siető részében, kedves Hazánkban-is olly Férjfiak, kik haldoklott Nyelvünknek újj életre való hozásában, vagy külön külön, vagy öszve vetett vállakkal is munkálódnak. Mind azokat, mind ezeket esméri már rész szerént a’ Haza, ’s Anyai indulattal öleli. De szükség, hogy kedves Hazánkban azon része előtt-is esmeretesekké legyenek, a’ melly talám még eddig, vagy semmit sem, vagy leg-alább igen keveset tudott róllok. – Ebben eszközök kívánunk lenni.”²¹

Az első félévtől kezdve egyre gyakoribbá váltak a tudományokkal, illetve a magyar nyelv fejlesztésével összefüggő „Jelentés”-ek és „Toldalék”-ok.²² Ezek elsősorban új könyvek megjelenéséről szóltak, valamint közölték a kiadványok fellelhetőségét, árát is, támpontot adva ezzel azoknak az olvasóiknak, akik szeretnének hozzájutni ezekhez. Érezhető ebben a tevékenységben a lap nyilvánosságteremtő és tudományterjesztő törekvése, amellyel próbálják pótolni a magyar nyelvű művelődés intézményeinek hiányát.²³

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* szerkesztőinek nevéhez három – az akadémiai tervek előrevetítése szempontjából – kiemelkedő jelentőségű pályázati felhí-

¹⁸ „Ezen Gyűjteménynek tárgya a’ Magyar Nyelvnek ki-mivelése, gyarapítása; és a’ Tudományoknak Hazánkban való terjesztése.” HMNT. 1790. július 9. 32. A *Magyar Museumról* I. még HMNT. 1789. december 8. 594–597; 1790. március 2. 273–275; 1791. március 29. 380–381; 1791. október 21. 525–528.

¹⁹ „A’ Komáromi Tudós Társaságnak érdemei, esmeretesebbek immár, ’s szembe tűnőbbek, hogy sem mint azokat szükség volna magasztalni. Ennek mind egyik Tagja külön külön új szolgáltatokat teszen, a’ közönségesen kívül is, a’ Magyar Nyelv Templomának fel építésében. – Most tsak T. Mindszenti Sámuel Úrról emlékezünk.” HMNT. 1790. március 2. 277–278. A *Mindenes Gyűjteményről* I. még HMNT. 1789. július 14. 30–32; 1789. november 13. 489–491.; 1790. július 23. 104.

²⁰ „Kazintzi Úr, Hamlet fordításán kívül, egy új magyar munkán is dolgozik, mellyet nem sokára Orfeus név alatt világ eleibe szándékozik botsátani.” HMNT. 1790. március 2. 274.

²¹ HMNT. 1789. december 8. 593–597.

²² Főként a lapszámok végére tették ezeket a „Jelentés”-eket, elkülönítve a hadi jellegű hírektől, de a „Magyar Ország” „rovatcím” alatt is gyakran foglalkoztak a „Magyar Nyelv”-et érintő ügyekkel.

²³ „Sajtónak és akadémianak a kapcsolata nem ismeretlen a 17–18. századi Európa művelődéstörténetéből, hiszen a legrégebb folyóiratokat éppen az akadémiai és a tudományos társaságok jelentették meg Nyugat-Európában. De míg e lapok a már létező és működő akadémiai orgánumai voltak, addig nálunk a 18. század végi hírlapok és folyóiratok mögött nem csak hogy nem álltak ilyen intézmények, hanem ellenkezőleg: éppen hírlapjaink és folyóirataink igyekeztek egy magyar tudós társaság létrehozását elősegíteni, annak tervét és megvalósítását erkölcsileg és anyagilag támogatni, és addig, míg ilyen intézmény megalakul, hiányát szerény lehetőségeikkel pótolni. Az első magyar nyelvű lapok mindkét törekvése: agitációja csakúgy mint az akadémiai szerep bizonyos mértékű vállalása méltán tarthat figyelmet érdeklődésre mind akadémiank, mind pedig sajtónk története szempontjából.” KÓKAY György: *Az első magyar újságok és az akadémiai törekvések.* = Magyar Könyvszemle (97.) 1981. 35.

vás²⁴ kapcsolódik. Ezek a munkák szervesen illeszkedtek a tudós hazafiak célkitűzései közé, és a hírlap programjának alappilléreinek tekinthetők, mivel a magyar nyelv fejlesztését, az irodalmi nyilvánosság intézményrendszerének kiépítését és a tudományterjesztést segítették elő.

Első pályázati felhívásukat – az első magyar pszichológiai műre – nem saját lapjukban tették közzé, hanem a *Magyar Kurírban* – 1789. január 9-én²⁵ –, mivel a *Hadi és Más Nevezetes Történeteket* csak 1789 nyarán indították el. Egy ismeretlen mecénás az első és a második helyezett mű kinyomtatását, valamint 30 aranyat vagy egy díszes aranypénzt ajánlott fel a díjnyertes szerzőnek.

Az első pályázati feltétel az volt, hogy a mű – a lélekről való korabeli tudás alapján – rendszerbe foglalja a különböző lelki folyamatokat. A második szerint világosnak kell lennie, és szemléltető példákat kell alkalmaznia. A harmadik feltétel pedig a nyelvi megfogalmazásra vonatkozott, mert a szerkesztők olyan, magyar nyelven megírt munkát vártak, amely a lehetőségekhez mérten kerüli az idegen kifejezések használatát.

Az 1790. június 8-i számban a pályázat kiírói a nyelvi nehézségekről panaszkodtak: e tudomány szakkifejezései még hiányoztak a magyar nyelvből, ami a téma és a vállalkozás újszerű voltát támasztja alá.

„Kellott tudni illik azon, Nyelvünkre nézve egészen új Tárgy körül forgolódtaknak olly ki fejezéseket fel venni ’s meg állítani szükségesképpen, mellyek vagy nem hallattak még ez ideig; vagy legalább közönségesek nem voltak.”

Egy egészen új lélektani diskurzus kialakításába kellett bevonni az olvasókat, ezért a pszichológiai munkák szerzői által magyarosított szavakat a lapban folytatásokban közölték.²⁶ Ezután pedig kikérték az olvasók véleményét, hogy mennyire tartják használhatónak az új kifejezéseket.

Az elkészült pályaműveket 1790 májusáig kellett Görög Demeter bécsi lakáscímére küldeni, ahol később a díjkiosztás is történt. 1790. december 14-én tájékoztattak is az eredményhirdetésről:

„A’ jövő hónapban lessz két esztendeje, hogy egy jó szívű Hazafi 30 aranyakat tett vólt fel érdempénzül azon Magyar Tudósnak, ki a’ Psychológiát, ezt a’ Filozofiának mindeneknek előtte leg szükségesebb ’s egy legszebb részét a mai nevedéséhez képest jó systemában fogná szülött nyelvünkön kidolgozni. Három ilyes munkák kül-

²⁴ Az első pszichológiai munka, a *Magyar Grammatika* és a „*Magyar Nyelv*” védelméért kiírt pályázat.

²⁵ „A’ mely Urnak munkáját a’ Birák leg-hellyesebbnek találják a’ kötések-szerint, annak szabad akaratjára fog hagyatni, akár a harmintz aranyot pénzül, akár egy arany emlékeztető pénzt (Numisma) választani, mellyen a’ Tudós Urnak Neve, érdeme rövid, de fontos Magyar ditséretekkel, ’s emblemmákkal fog láttzatatni.” *Az Érdemes Magyar Tudósokhoz.* = *Magyar Kurír* 1789. január 9. 112.

²⁶ HMNT. 1790. június 8. 726–727; 1790. június 11. 744; 1790. június 18. 776; 1790. június 22. 799–800.

dettek fel a' meg határozott időre, úgymint ezen folyó esztendőnek Május hónapjára Görög Úrhoz, mellyek közül az felelt meg leg inkább a' feltett kívánságoknak, melylynek [...] Szerzője Bárány Péter Úr, a' ki szintén ekkoráig tiszttség nélkül folytatott Iffjúi életét egészen a' tudományokban, 's anyai nyelvünkben való maga tökéletesebbítésére fordította. Reménylyük fel fog ezen érdemes Úr rándulni Pozsonból (a' hol vagyon mostani mulatása) kérésünkre, hogy itt néhány Hazafiaknak jelen létében által adhassa nékie az érdempénzt az azt feltett Hazafi; és személlyessen is meg tehesse azon ajánlását az érdem-pénz' adója, hogy ha ki nem engedi ugyan csak képét metztetni az Iffjú Tudós Úr: tehát annak helyébe, munkájának 150 nyomtatványával fog még az érdem-pénzen felül meg jutalmaztatni szives fáradozása, mellynek hasznos voltát minél előbb fogja a' Haza tapasztalni.²⁷

A győztes alkotás Bárány Péter *Jelenséges lélek-mény* című munkája volt, a második helyezett pedig Pálóczi Horváth Ádám lett, akinek a pályaműve 1792-ben nyomtatásban is megjelent. Bárány Péter pszichológiája²⁸ azonban egészen 1990-ig²⁹ nem került nyomtatásba, és arra sincs adat, hogy kéziratos formában bármilyen szűk körben elterjedt volna. A harmadik beküldött munka viszont eddig ismeretlen szerzőtől származik. A nyertesnek járó 30 aranyat ünnepélyes keretek között nyújtották át. A díjkiosztó ünnepségre, mely „akadémiai ülésre emlékeztető formák között folyt le,³⁰ 1791. január 22-én került sor, s a Görög és Kerekes köré csoportosuló írók, tudósok társasága is megjelent rajta.

„Kerekes Úr szállására sereglett öszve, délutáni öt órára az említett kis Gyülekezet, melly is a Ns Magyar Testörző Seregnél a szolgálatot tévő Fő Strázsamester Bárótzai, 's Hadnagy Illos és Vattay; Ajtatos Oskolabéli Atyák TT. Henyei, 's Kibling, Dr. Decsy, Gr. Szétseny ő Exc. Titoknokja Bárány, Fija Nevelője Tibolth, 's udvari Dr. Kis, tanuló Iffjak Szabó, és Bara; végre Görög, Kerekes, és azoknak Segítője Zlinsky Urakból állott.³¹

Az összejövetelet Görög Demeter nyitotta meg, köszöntötte a megjelenteket, majd röviden elmondta a pszichológiai pályázat történetét, bemutatta a hozzájuk beérkezett pályázatokat (a jelmondatokat, melyekkel a munkákat megkapták), majd átadta Báróczi Sándornak a pályadíjat, és megkérte, hogy adja át a győztes munka szer-

²⁷ HMNT. 1790. december 14. 742–743.

²⁸ BOGÁR Krisztina: *Kant ismeretelméletének hatása az első magyar pszichológiai munkában.* = Irodalomtörténeti Közlemények (106.) 2002. 543–551.

²⁹ L. GYÁRFÁS Ágnes: *Az első bölcséleti mű, Bárány Péter: Jelenséges lélek-mény.* Budapest, 1990. MTA.

³⁰ KÓKAY: *i. h.* (23. jegyzet) 39.

³¹ HMNT. 1791. január 25. 89.

zójének. A hírlap Báróczi beszédét³² és Bárány Péter köszönetét³³ is közölte, majd tájékoztatták az olvasókat a beszédek utáni eseményekről:

„a társaság két újjonnan dolgozott, 's hozzánk a' meg vizsgáltság végett már fel is küldött Magyar Grammatikának szemléléséből származott örvendezés; egy jó Magyar Szótárnak készülhetéséről való tanátskozás; 's egy kis ozsonna követte, (melly a' büti naphoz is vólt alkalmaztatva, a' vallás' külömbségére nézve.) – Nem a' tsupa szokás; hanem a' buzgó hazafiúi örömnök ereje okozta, hogy poharakat emellyen a' kis Gyülekezet, a' két Magyar Hazáért, annak boldogsága' fő eszközeinek jó Királyunk, 's Nádor-Ispányunknak virágzó életekért; Magyar Mecenássainkért; 's Nemzetünk' javára dolgozó minden Hazafi Társainkért. – 9 órakor lett vége ezen örvendetes kis Gyülésnek; melly kitsin kezdetet hogy ideivel nagy vég követhessen, szívünköl óhajtuk.”³⁴

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* írói második pályázati felhívásukat, amely egy Magyar Grammatika írására buzdított, 1789. szeptember 25-én, a *Jelentés a' nemes magyar nemzethez* című írásukban közölték. Ebben leírták céljaikat is, valamelyest programot tűzve hírlapjukhoz:

„E' részben úgy itéltük, helyesebben nem tselekedhetünk mintha leg-elsőben is egy Magyar Nyelv tanító Könyvetske írása végett teszünk fel jutalom pénzt; kérvén, sőt ugyan unszolván minden érdemes Hazafiakat, a' kiknek mind idejek, mind ahöz meg-kivántató készületek vagyon, ne tiltsák fáradságokat, mellyet, meg kell vallani, egy Jó Magyar Nyelv tanító Könyv Hazai nyelvünkön való ki-dolgozása kiván. – Mi ugyan olly jutalmakat nem ígérhetünk, mint a' millyenekkel Anglia, és Frantzia Ország, nagyra Született Fiait, a' tudományoknak 's mesterségeknök előbb mozdítására serkenti; avagy már ditséretessen tett próbáikra nézve-meg tiszteli: ajánlunk ugyan tsak nagy örömmel 20.-húsz aranyokat, és költségekünkön kinyomtatandó munkájából 150 Exemplárokat, azon Hazája tiszta szeretetével gerjedező Úrnak, a' kinek munká-

³² „Fogadd el azért ezen tsekély kis adományotskát, nem mint fáradságodnak jutalmát; mert azt egyedül tsak késő Unokáinknak háládatos fziveitől reménylheti valaha érdemes árnýéknök; nem mint méltó jutalmat, mondom, hanem tsak mint az érdemnek óltárához bé nyújtott áldozatot, úgy fogadjad; 's fogadd el véle együtt kebelünkben égő barátságos szeretetűnk is, mellyel ölelünk és a' mellynek ereje mellett kérünk, hogy kövessed tovább is el kezdett szép, és hasznos írasaiddal mind Hazánkat gazdagítani, mind pedig Lakosait jobban is világosítani.” HMNT. 1791. január 25. 90–92.

³³ „Tudós Hazafiak !/A' magyar Lélektudományok ki-munkálását a' honnyai szeretet tudomra-is, több tudós Hazafiaknak tehetségére mérte, kiket én, elméjeknek mind mélységére, mind elevenségére mind pedig a' józanabb Böltselkedésben való tágasbb tudományokra nézve , nálamnál előbb-valóknak vallok. — Hogy az érdem az én munkámra esett: azt nem annyira foghatóságomnak, mint egy-átaljában Kantnak, e' jelenlévő Világ, leg ellő Böltselkedőjének köszönöm. [...] Valóban hogy szomjú Hazám óhajtott boldogságához juthasson, nem kívánok néki jobb Hazáfiaikat Báróztinál, Görögnél, Kerekesnél, — Kiknek szívességébe, s' több tudós Hazámfiainknak barátságába magamat ajánlom.” HMNT. 1791. január 25. 92–95.

³⁴ HMNT. 1791. január 25. 95.

ja, a közönséges egyenes itélet tétel által, ez idő szerént leg-haszna vehetőbbnek fog ítéltetni.”³⁵

A pályázati kiírásban kezdetben csak néhány támpontot, elképzelést, keretet³⁶ adtak a készülő munkákhoz, és azt a lehetőséget is felvetették, hogy ha van olyan tudós „Hazafi”, aki csak egy-egy részét írná meg a magyar nyelvtannak, azt is tegye meg, mert később összeállhat a teljes grammatika. Kérték, hogy ebben az esetben is értesítsék őket, mert szeretnék tudni, halad-e előre ez a munka is. A pályázatokat 1790. július 13-ig kellett Görög vagy Kerekes bécsi címére elküldeni. 1790. március 2-án aztán pontosították a Grammatikára vonatkozó felhívásukat:

„A Magyar Grammatikának helyes ki dolgozására serkentő jutalom 50 arany fog ezentúl lenni, a már meg ígért 150 Exemplárokkal együtt. [...] Meg újjítjuk ez úttal is a Magyar Grammatikának olly móddal leendő készítését erányzó kérésünket, hogy abban egy talpra esett Nyelv tanító Könyvnek minden részei, úgymint: az Etymologia, Syntaxis, Orthographia és Prosodia, a lehetőségig való tökéletességgel meg munkáltassanak, melly hogy annál szerentséssebb ki menetellel mehessen véghez: kívántunk hosszassabb határt szabni annak kidolgozására, úgymint ezen folyó esztendőnek a végét.”³⁷

³⁵ HMNT. 1789. szeptember 25. 281–288.

³⁶ „A Grammatika írásának módja erántt távol legyen tőlünk, hogy mi Regulákat akarnánk szabni az olyan bölts Fejeknek, a kiktől magunk is örömet kívánunk tanulni, és mind azokról oktatást venni, a mellyek Hadi Történetek nevezetet viselő Írásunkban, előttök meg-jobbítására valóknak látzanak. Bátorkodunk mindazáltal jelenteni, melly igen ohajtanánk, hogy a készitendő Magyar Nyelv tanító Könyvben minden részei egy talpra esett Grammatikának, a lehetőségig való tökéletességgel jól megmunkáltassanak; hogy a tudós Író az eredeti szónak vizsgálásába ’s ki-tanulásába bé-ereszkedjen; azoknak tulajdon értelmeket ki-tapogatni, a rajtok esni szokott külömbkülömbféle szükséges változásokat fundamentomosan megmagyarázni, az azokból lett ’s lehet származásoknak módjait világosan fel-fedezgetni, és mind ezeknek azután bizonyos, ’s amennyire lehet közönséges Regulákat szabni igyekezzen. – Továbbá, hogy a szók öszve rakásának módját-is, más esmeretesebb nyelvektől meg-különböztetve, értelmes regulákba foglalja. – Így tselekedjen a szónak helyes le-írásának, azoknak az írásban egymástól való meg-különböztetésének, és rövideden, vagy meg-vonva való kimondásának módjával-is. – Mind ezeken kívül, ki kérjük, adja itéletét, a más nyelvekből költsönözött szók erántt, mellyeket gondol azok között szükségeseknek a meg-tartásra, ’s hogy lehetne azokból Nyelvünk természetével leg meg-egyezőbbben, a szónak más nemeit-is formálni. – A Deák ígék: declinatio, conjugatio, ’s a t. vagy meg-hagyhatja, vagy pedig Magyarra-is fordíthatja. – Az illyen készületű Magyar Grammatika kétség kívül azt tselekedné, hogy ezentúl elébb lenne átalýjában a Magyar Ifjútság jó Magyar, mint jó Deák, vagy jó Német.” HMNT. 1789. szeptember 25. 284–286.

³⁷ HMNT. 1790. március 2. 281.

A korábban pályadíjnak kitűzött 20 aranyat Nunkovits György³⁸ püspök toldotta meg 30 arannyal, így 1790-ben 50-re emelkedett az összeg.

A pályázatra összesen öt mű érkezett be, Görögék ezeket először Erdélybe, majd a „Kolosvári és a' Nagy-Enyedi Fő Oskolákbéli Tudós Professzorokhoz”³⁹, végül Debrecenbe küldték el, hogy széleskörű kritikákat, bírálatokat kaphassanak az elkészült nyelvtanokról. A beérkezett munkák közül a bírálók egyiket sem tartották tökéletesnek, mert bizonyos dolgok a pályázatokból „vagy kimaradtak, vagy változást kívánnának,” így „a' Tudós Ítéző-bírák készítettek Debreczenben” egy hatodikot, ez jelent meg 1795-ben: *Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság, Bétsbenn A' Magyar Hirmondó íróinak költségével, Alberti betűivel, 1795.* E munka *Debreceni Grammatika* néven maradt fent a köztudatban.

A *Magyar Grammatika* bevezetéséből tudjuk, hogy a bíráló írók a pályázati jutalomra nem tartottak igényt, így az 50 aranyat felosztották az öt pályázó között. Az első díjat Földi Jánosnak ítélték oda, aki 26 aranyat kapott. A többi pénzt, fejenként 6 aranyat a másik négy pályázó (Veres Mihály, Benkő László, Gyarmathy Sámuel,⁴⁰ Kerestaly Ignácz és segítőtársa, Kassai József) kapta. Méltatták még a *Grammatika* fő támogatóját, gróf Széchényi Ferencet, aki háromszáz forinttal támogatta a kiadást, és reménykedtek benne, hogy ez a példa is serkenteni fogja „Tudós Hazánkfiai” egy „jó Magyar Lexicon eránt való szíves szándékunknak hathatós elősegítésére”.

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* szerkesztői mindig kitüntetett figyelmet szenteltek a magyar nyelv ügyének, így miután 1789 végén II. József ígéretet tett arra, hogy a török háború lezárultával országgyűlést hív össze, amelyen a nyelvkérdés is téma lesz, Görögék az anyanyelv fontosságát bizonyító pályázatot hirdettek meg lapjukban.

Az 1790. március 12-i számban megjelentetett felhívás három kérdés megválaszolására buzdította az olvasókat:

„Örülünk mi is szerentsés sorsodon kedves Hazánk! és hisszük, hogy ezen örömmünket: mostani sokat ígérő környül állásidhoz képest hathatóssabban meg nem bi-

³⁸ Az 1795-ben kiadott *Magyar Grammatika* első oldalain közlik Nunkovits György Görög Demeterhez írt levelét (1790. december 10.), melyből kiderül, hogy ő ajánlotta fel a 30 aranyat. „Meg gondolván egy jól elkészült Magyar Grammatikának felettébb hasznos, sőt nyelvünk ékességének előmozdítására elkerülhetetlenül szükséges voltát: eltökéltem azontúl magamban, hogy részemről 30 arannyal pótoljam azt a jutalompénzt, mellyel az urak serkentik hazánk tudósait egy jó magyar grammatikának írására. A 30 arannak általadása eránt már tettem is rendeléseket. — Cselekedetem bármi dicséretes is, vajon nem adósság-e, mellyel tartozom hazámnak? Nem kötelességem-e, melyre kötelez mind a levegő, melyet szívok, mind az az édes első szó, melyet magyarul ejtettem?” *Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság, Bétsbenn A' Magyar Hirmondó íróinak költségével, Alberti betűivel.* 1795. iii–iv.

³⁹ *Magyar Grammatika... i. m.* (38. jegyzet) v–xii.

⁴⁰ 1794-ben Gyarmathi Sámuel – saját költségén – kinyomtatta grammatikáját *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* címmel.

zonyíthatnánk, mintha Nevedben, ezen három Kérdéseket tesszük fel, Tudománnyal ékeskedő Fijaidnak a' meg fejtsre:

„1. Mitsoda ereje vagyon az Anyai Nyelvnek, a' Nemzet' természeti tulajdonságának (*Nationalis characterének*) fenn-tartására?

2. Mennyire segíti a' Nemzetnek valóságos bőldogulását az Anyai Nyelvnek gyarapodása; és ellenben mennyire hátráltattya azt, ennek valamely idegenért való elmellőzése?

3. Mennyire szükséges a' Magyar Nemzetnek a' Deák Nyelv' tudása?⁴¹

A felhívás díjazását 20 aranyban szabták meg, amelyhez Péczeli József még 10-et hozzatett; a megfejtéseket július 13-ig kellett eljuttatni hozzájuk.⁴²

A pályázat azonban nem a várt módon alakult:

„Vártuk, hogy Hazánknak tudós Fiai között annál felesebb számmal fogják ezen Kérdéseket figyelmetességeknek tárgyává tenni, mentől közönségesebb, 's uralkodóbb kezdett lenni Nemzetünkben, a' valóságos hazafiúi szeretet; és a' mennyivel erősebben meg voltunk fölöle győzöttetve, hogy a' ki az elő adott kérdésekre igyekezik meg kivántatóképpen felelni, Hazájáért veszi pennáját kezébe. Érkeztek hozzánk két rendbéli feleletek nemsokára, de a' mellyek igen hijánosoknak találtattak. Későbbben, küldötte betses értekezését Szigeti prédikátor és professzor T. Gáti István Úr, mellyben mind a' három kérdéseket illette fontos rövidséggel, de ki tette Levelében, hogy nem jutalomért, hanem egyedül hazafiúi szeretetéből dolgozott: 's ígerte, hogy ideje lévén, bővebben is kimunkállya ezen szép és hasznos tárgyat. — Több Fejtegetői nem találkoztak a' fel tett Kérdéseknek.”⁴³

Annak ellenére, hogy a kérdések egyértelműen céloztak rá, hogy a magyar nyelv védelmére kell kelni a pályaműben, meglepő módon egy a latin nyelvet védő munka is érkezett.⁴⁴ a szerkesztők ebben a váratlan helyzetben felkérték Báróczi Sándort, hogy a latin nyelv mellett szóló 16 érvet válaszolja meg. Erre a kérésre írta

⁴¹ HMNT. 1790. március 12. 279–281.

⁴² „A' fel tett Kérdésekre adandó helyes Feleletektől igen sok függ, ha azok olly állatásokat foglalának magokban, mellyek ne tsak a' tsupa okoskodáson épültt okokkal erősíttessenek; hanem mind a' régiebb, mind pedig az újabb Históriaíkból vett példákkal világosíttassanak, 's szembe tűnőképpen bizonyíttassanak. Kérünk azért, 20 Arany jutalom pénznek szives ajánlása mellett, minden velünk együtt ugyan azon egy nemes tzelra – Nemzetünk' javára törekedő Hazánkfiait; sőt kéri maga édes Hazájok általunk, vegyék fel az említett 3 Kérdéseket méltó figyelmetességeknek tárgyául, 's igyekezzenek azokat Hazájoknak tartozott buzgósággal meg fejteni. – A' Feleleteknek hozzánk lejendő fel küldését Juliusnak 13-dikára határozzuk, melly az akkor itt a' Leopold Városában esendő Margita Vására alkalmatosságával jó móddal meg történhet.” HMNT. március 2. 279–281.

⁴³ HMNT. 1791. március 22. 357–359.

⁴⁴ „Még minekelötte T. Gáti István Úrnak küldeményét vettük vólna, botsátott hozzánk Nemes Vedres István Úr Szegedről egy Irást, mellyben a' Magyar Nyelvnek a' Magyar Hazában való szükséges és hasznos voltát vitatta. HMNT. 1791. március 22. 357–359.

meg *A' védelmeztetett magyar nyelv* című röpiratát, amely pár hónapon belül – névtelenül – meg is jelent nyomtatásban.⁴⁵

Báróczi tagadta a rivális munkájának fő érvrendszerét, mely szerint

„a' Deák nyelvnek tudománnya a' Magyar Haza szabadságának edgyik ágazatyát állittya; mely Deák nyelv tudománnyában ha ai Hazafi esze el vásott, mindene bomlani fog, és végső rohanásra készül”.⁴⁶ Sőt arra vonatkozóan, hogy mit fog szólni a Hazánkban élő többi nemzetiség, ha a hagyományos közös latin helyett egy kiválasztott nemzetiségi nyelvet, a magyart kell használniuk, Báróczi azt írja, „miért ne lehetne hát, ellenben, azt reménleni, hogy azokat az elő számlált Nemzeteket, meg győző fontos okokkal capacitálván következő hasznokról, ne fogadnák el a' Magyar nyelvet, és önként ne tennék ezt az egy néhány esztendeig tartó áldozatot, egy olyan Hazának, melynek kebelében, más Nemzetekhez képepest, oly boldogságban élnek; annyivalis inkább, hogy nem hirtelen, hanyatt homlok, kívánnnyák bé hozását.”⁴⁷

Az 1790. június 11-i országgyűlés végül határozatot hozott a magyar nyelv használatáról az iskolákban és a hivatalokban is. Ennek fogadtatása örömteli volt; számos alkotás, kiadvány ihletője lett ez az esemény. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* szerkesztői azonban 1790 márciusában még csak reménykedhettek a kedvező fordulatban, illetve megpróbálták hatni az országgyűlés tagjaira.

„Minekelőtte szélyvel oszlandók valának Pozsonból, Országunknak buzgóan fádadozott Rendjei: kötelességünknek tartottuk utóllýára is, érzékeny magyar szíveikre kötni Anyai Nyelvünknek ügyét. Leküldöttünk ti. Berkeny nevezetű Mettzönk által, ezen tizimű Munkátskából: A' Magyar Nyelvnek, a' Magyar Hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi Elmélkedések, 500 nyomtatványokat olly hagyomással, hogy azokat osztaná ki Hazánkknak Oszlop-Emberei között, még ha lehetséges lenne, a' Gyűlésben. Későn érkezhettek le, mint írja, 13.dikon, Pozsonba a' Biztosunk; másnap tehát Hajdúkat kérvén a' Vármegeye-Házától, azok által is osztogattatta, 's maga is osztotta a' nyomtatványokat. „Uton, útfélen meg állítottam (így ír) minden Uraságokat, 's adtam kinek kinek a' nyomtatványokból többet is egynél, olly kéréssem mellett, hogy a' felesleg valókat méltóztatnának által adni azoknak, kik már akkor nagy számmal odahagyták volt Pozson Városát. Kérdezték némelly Uraságok tőlem, ha magyar volna e' a' munka? 's midőn mondtam volna, hogy az: Annál kedvesebb, úgy szállának; mert már deákul tudunk, hanem Magyaroknak neveztetvén, magyarul is kell tudunk.”⁴⁸

⁴⁵ „A' védelmeztetett Magyar Nyelv', vagy is a' Deák-ság mennyire szükséges voltáról való kettős Beszélgetés név alatt ki jött Munkát meg lehet Pesten, a' Stábel Úr Bóltjában kapni, 17 kr. on.” HMNT. 1790. július 23. 104.

⁴⁶ BÁRÓCZI Sándor: *A' védelmeztetett magyar nyelv*. Béts, 1790. 34.

⁴⁷ BÁRÓCZI: *i. m.* (46. jegyzet) 40.

⁴⁸ HMNT. 1791. március 22. 357–359.

A szétszórt programosság középpontja: az akadémia

A hírlap társadalmi és kulturális szempontból legizgalmasabb korszakának az 1789–1792 közötti évek tekinthetők, amikor II. Józsefnek köszönhetően a cenzúráviszonyok rendezettebbek lettek. Később II. Lipót is engedett a magyar nyelvű törekvéseknek, sőt ő maga is támogatta a magyar nyelv használatát, közvetetten pedig térnyerését.⁴⁹ A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* szerkesztői felismerték, hogy a szellemi és irodalmi élet élénkítéséhez, megújításához az írók támogatásán kívül a főnemességet is készíteni kell az anyagi támogatásra, a köznemességet pedig fogékonyra kell tenni a nemzeti műveltség iránt. Ahhoz, hogy „Nemzetünk” a „pallérozott Nemzetek” boldogságából részesülhessen, egyrészt a Hazafiakat kell a „született nyelvüknek szeretetére, betsülésére, ’s tanulására” ösztönözni; másrészt a „Magyar Nyelvnek gazdagodását, rendbe szedődését, ’s tsinossabbodását” kell elősegíteni, hogy azon „a’ Tudományok virágozhassanak, ’s a’ Köz-Dolgok folytathassanak.”

Görög és Kerekes kapcsolatban álltak Bessenyeivel, majd a Bessenyei programját továbbvivő Révai Miklóssal. Tudjuk, hogy Görögék támogatták az 1790-ben megjelenő *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* kinyomtatását, és a *Magyar Museum, Mindenés Gyűjtemény* körül jelen lévő tudós társaságokkal is kapcsolatban álltak. Batsányi a *Magyar Museum* programadó „Bé-vezetés”-ében a tudománypártoló főnemesei réteg szükségességén kívül az akadémia és a tudós társaságok fontosságát emelte ki.⁵⁰ A *Mindenés Gyűjtemény* is hasonlóan gondolta el a tudós társaság ügyét, Péczeli pedig próbálta anyagilag is támogatni (ahogyan korábban Révai igyekezett a *Magyar Hírmondó* bevételeiből), de az előfizetők elmaradása miatt már a lap fenntartása is akadályba ütközött. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* szerkesztői – a Bessenyei–Révai-program örököseként – kitüntetett figyelmet szenteltek a tudományok és a nyelv kérdéseinek. A nyilvánosság biztosításával, pályatételeik kiírásával hatékonyan tudták ösztönözni a magyar nyelvű tudományosság fejlődését, valamint az intézményesülés ügyét, melynek szükséges-

⁴⁹ Görögék arról adtak hírt, hogy már az uralkodói családból is többen elkezdtek magyarul tanulni, amivel példát állítanak azon magyarok elé, akik nem becsülik meg kellőképpen anyanyelvüket. „Már Ferentz Fő Hertzeg el kezdett Magyarul tanulni. Ugyan ezt fogja tselekedni Testvér Ötse is Leopold Hertzeg, Bétsbe leendő érkezésével, ’s talán még ezen kívül az ifjabb Hertzegek között is egynehányan. – Nagy serkentésekre szolgálhatna ez sokaknak, Nagyoknak és Kissebbeknek, a’ kik magokat Magyaroknak tartják, ’s egyébbel meg nem tudják mutatni, hogy ők Magyarok, hanem hogy a’ Haza kebeléből veszik az áldást; – Magyarul vagy semmit se tudnak; vagy tsak imígy amúgy; ’s a’ mi osztán méltán keserítheti szívet egy igaz Hazafinak, az ilyenek ítélnek Nyelvünknek arra való alkalmatlan vóltáról, hogy rajta valaha a’ Tudományok virágozhassanak, ’s a’ Köz-Dolgok folytathassanak.” HMNT. 1790. május 11. 596–597.

⁵⁰ „A’ tanultság’ ’s világosságnak terjesztésére leg-nagyobb segélytségül szolgáltak mind ezen Nemzeteknek az Academiák és Tudós Társaságok; mellyek Európának majd minden nevezetesebb Városaiban fel-állottak.” *Bé-vezetés*. = Magyar Museum. Első kötet 1788–1789. Első negyed. Pesten, Trattner Mátvás’ betűjével xiv.

ségét erősen érezték. A tudományok és az irodalom fejlődése által az egész ország fellendülését is remélték, így egy központi, országos hatókörű és a bécsi udvar által is támogatott intézmény létrejöttéért munkálkodtak.

A *Jelentés a Nemes Magyar Nemzethez* című tudósításukban maguk adtak egy rövid programértelmezést hírlapjukhoz:

„ajánljuk azon tzelunkat, melly szerént a’ Magyar Nyelvnek gazdagodását, rendbe szedődését, ’s tsinossabbodását, és ennél fogva a’ Tudományoknak-is rajta még nagyobb erőben lehető virágzását, nem tsak magunk; hanem más érdemes Hazafiak által-is kívánjuk munkálódni”⁵¹

A hírlap szerkesztőinek gondolkodás- és beszédmódjához a lap mélyebb rétegeiben szétszórtan megbúvó ideologizált célok nyújtanak támpontot. Ehhez viszont figyelembe kell vennünk a józsefi korszakra leginkább jellemző integratív és diszsimulatív tendenciák meglétét,⁵² valamint a fogalmak értelmezéseinek változását.⁵³ Így pontos jelentésük megragadása csak a többi programszerű cikkel és a hírlap teljes anyagával összevetve lehetséges.

A hírlapban a tudós hazafiság beszédmódja érvényesült: ez volt a leginkább alkalmas a közösségképző szerep betöltésére, hiszen általános és ideologikus karakterű (a tudományok terjesztése, a nemzet felemelkedése, a magyar nyelv megóvása stb.) volta révén ez tette lehetővé a legszélesebb körben a szerkesztők akadémiai terveinek előmozdítását.⁵⁴ A tudós hazafiság beszédmódja szerint a művelődés, a kultúra fejlődésének bármilyen előmozdítása a haza szolgálata, ezért érvelésrendszerükbe bekerült a pártolás általi felvirágoztatás gondolata is. Pályázataik kiírásával kapcsolatban is ennek összefüggésében használták a nyelv és a nemzet fogalmait. A szerkesztők ennek az érvnek a megerősítésére szisztematikusan a nyugati nemzetek példáit hozták fel követendő mintaként, szabadkoztak, amiért hasonló díjazást nem tudnak adni, egyúttal pedig a tehetősebb réteg „segítségét kéri” tervek megvalósításához.

„Mi ugyan olly jutalmakat nem ígérhetünk, mint a’ millyenekkel Anglia, és Frantzia Ország, nagyra született Fiait, a’ tudományoknak ’s mesterségeknek előbb mozdítására serkenti avagy már ditséretessen tett próbáikra nézve meg-tiszteli.”⁵⁵

⁵¹ HMNT. 1789. szeptember 25. 281–288.

⁵² DEBRECZENI Attila hívja fel a figyelmet a 18. század végén szinte egy időpillanatban meginduló folyóiratok integratív és diszsimulatív tulajdonságaira, ami a bécsi *Hadi és Más Nevezetes Történetek* szerkesztőinek beszédmódjára is jellemző, függetlenül attól, hogy a kiadvány – műfaját tekintve – hírlap. DEBRECZENI: *i. m.* (4. jegyzet) 46, 177.

⁵³ BÍRÓ: *i. m.* (6. jegyzet); vö. SZILI: *i. h.* (2. jegyzet).

⁵⁴ DEBRECZENI: *i. m.* (4. jegyzet) 58.

⁵⁵ HMNT. 1789. szeptember 25. 283–284.

A tudós hazafiság beszédmódjának ezt a tételét alkalmazták az akadémiai tervek összefüggésében is, hiszen folyamatosan a külföldi fejlődési minták követését hangsúlyozták azáltal, hogy a különböző külföldi társaságokról, azok tevékenységéről adtak hírt, előtérbe helyezve azok szükségességét.⁵⁶

A program további értelmezéséhez pontosan kell látnunk a kor egyik központi kérdését, a magyar nyelvet és a köré kapcsolódó fogalmak („Tudomány”, „Nemzet”, „Hazafiak”, „Magyar öltözet”, „Korona”, „Nemzeti Karakter”) közönségképző tendenciáit. A magyar nyelv ügye állandó kapcsolatban áll a „Tudományok” (tágabb értelemben pedig az irodalom) problémájával. A „Tudományok” fogalma a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* tekintetében a lehető legszélesebb értelmében fordul elő, a 'litterae' értelmében vett tudásként. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a differenciálódás jelensége ne jelenne meg e szemléletben,⁵⁷ de mindkét jelentés a praktikizmus funkcionális viszonyrendszerében értelmeződik. A tudomány eszköz ahhoz, hogy „a' pallérozott Nemzetek boldogságában hova tovább bizonyossabban”⁵⁸ része legyen hazánknak.

Több helyen foglalkoztak a magyar nemesség számára oly fontos jelképekkel,⁵⁹ de mindig a „saját” ideologizált céljaik szerint használták fel, építették be ezeket érvelésrendszerükbe úgy, hogy a legfőbb cél mindig „született Nyelv”-ünk fontossága, „pallérozása”, ezáltal pedig „Nemzetünk” fejlesztése, védelme legyen. A nemzeti jelképek így az összefoglaló „nemzeti Karakter” fogalmának és a tudós hazafiság beszédmódjának részeként értelmeződtek, amiben a nemzeti jelek kivétel nélkül alárendelődtek a nemzeti nyelvnek.

„Lám mihelyt maga kezdi betsülni a' Magyar szép öltözetét; talál leg ottan más Nemzetben is Követőket. A' mi most meg történt a' Ruhán: meg történhetik az szintén úgy a' Nyelven is; ha mi magunk abban a' betsben fogjuk azt tartani, mellyet ez a'

⁵⁶ Hamburgi Társaság = HMNT. 1791. január 7. 23–24; Göttingai Társaság = HMNT. 1791. január 14. 60–61; Londoni Társaság = HMNT. 1791. január 21. 103–104; A' Tudós Királyi Akadémiája Berlinben ünnepelt = HMNT. 1791. február 22. 245–248.

⁵⁷ Példa erre a különböző tudományágak területéről hozott ismeretterjesztő témaanyag, vagy akár a grammatikai és a pszichológiai pályázat.

⁵⁸ HMNT. 1789. szeptember 25. 281–288.

⁵⁹ „A magyar ellenálló nemesség társadalmi és politikai súlya nagy jelentőséget kölcsönzött a nemzeti jeleknek általában, az írók viszont újfajta s a nemességtől gyökeresen eltérő sorrendet állapítottak meg e jelek között és tették nyilvánossá, a nyilvánosság előtt pedig vitathatatlanná. Ők a nemzetnek azt a jelét tartják a legfontosabbnak, amely az egész nemzetnek, az alacsonyabb néposztályokat is magában foglaló nemzetnek a jele: a nemzeti nyelvet.” Így a nemesség számára oly fontos jelek között – mint a korona, a zászló, az öltözet és a nyelv – más sorrendet állítottak fel. „Az írók reakciójaiból kiderül, hogy a nemzeti jelvények az ő számukra is fontosak voltak (jelentékeny szerzők köszöntik pl. A hazatérő koronát), értékelésük azonban gyökeresen tér el a nemesi politika értékelésétől: a kor irodalmában a nemzeti jeleknek alapvetően más rangsora jelenik meg. Az 1790-ben oly képtelenül nagy jelentőségűvé emelkedett nemzeti öltözet meglehetősen háttérbe szorul, a nemzeti nyelv kérdése pedig minden mást a háttérbe szorít.” BIRÓ: *i. m.* (6. jegyzet) 129.

Ruha felett érdemel, annyival nagyobb mértékben, a' menynyivel valóságosabb meg esmertető jele egy Magyarnek a' Nyelv, a' Ruhánál.”⁶⁰

Gyakran elítélően, számonkérően írtak arról, hogy a „magyar öltözet”-re egyesek méltánytalanul sokat költenek, miközben az anyanyelvükre sajnálják a kiadásokat; ez a fajta számonkérés a tudós hazafiság beszédmódjának egyik jellemző érvelése.

Folyamatosan és gyakran tudósítottak a „Nemzet” egy másik jelképéről, a „Koronáról”; így egy hosszabb cikkben összefoglalták a Korona történetét, kinézetét;⁶¹ olvashatunk Budára szállításának előkészületeiről, érkezésének fogadtatásáról, őrzéséről; ezzel összefüggésben még az időről időre egymást váltó vármegyék zászlóaljainak, a – „Korona Őrző Sereg” – tagjainak a névsorát is közölték, formaruhájuk kinézetével együtt.⁶² Kitűnik, hogy a nemzeti jelképeket ők is fontosnak tartották, de a „Magyar Nyelv” fejlesztésének praktikus célja szerintük mindennél előbbre való: ahhoz, hogy „Hazánk” a „pallérozott Nemzetek” közé kerüljön, első lépésként a „Nyelvünk”-et kell „rendbe szedni”.

A „Haza” szolgálata ezáltal nemcsak a vitézek, fegyverforgatók közvetlen szerepvállalásában testesülhet meg, hanem a mindennapi életben, a civil erények gyakorlásában is, így kapcsolódva a tudós hazafiság beszédmódjához, amely szintén azt vallja, hogy a hazát a tudás útján is lehet szolgálni⁶³ – ahogyan a hírlap szerkesztői is vélekedtek Tudósításukban:

„Ha meg-tekintjük, hogy annyi jeles Hazánkfiak összevetett erővel iparkodnak a tudományoknak Hazai Nyelvünkön való gyarapításán, [...] lehetetlen, hogy az érzékeny Hazafinak szívét az öröm el ne fogja. E nemes példa minket is felgyulasztott képzelvén ezen idő szakaszszát egy olyan szerentsés Epoká-nak, mellyben Magyar Nemzetünk fényét s magával született erejét mind kardjával, mind pennájával megmutathatja.”⁶⁴

⁶⁰ HMNT. 1790. május 11. 596.

⁶¹ HMNT. 1790. november 23. Rajzolat.

⁶² „Pestről, a' következendőket közlötte velünk egy nagy érdemű Hazafi: „Ns Abaújvár és Borsod Vármegyéknek, Hazai Szent Kintsünk' Őrizetére ki küldött Zászlóaljai, ezen hónapnak 19-dikén érkezének bé Pestre.” HMNT. 1790. június 3. 709.

⁶³ DEBRECZENI: *i. m.* (4. jegyzet) 68.

⁶⁴ HMNT. 1789. Tudósítás.

A politikai beszédmódok⁶⁵ közül néhol a republikanizmus⁶⁶ is teret kap. Közöltek például egy barátjuktól kapott levelet. Ebben egy külföldre elszármazott magyar mondta el véleményét az országban uralkodó – korábban saját szemével látott – helyzetről, annak okairól:

„tudni való dolog, hogy eleiről fogva többet ártott a’ Magyar a’ Magyarnak, mintsem a’ Német: mert, oh fájdalom! egy kis bérért, kész a’ Magyar farkasává válni Polgár Társának; ’s ő maga ásta eddig is főképpen Hazájának a’ vermet. [...] belőlők valaha olly félszeg Magyarkák vállyanak, a’ kik se ruhával, se nyelvvel, ’s végre a’ törösökös Törvények ’szentségével se gondollyanak semmit.”⁶⁷

Összegzés

Görög Demeter és Kerekes Sámuel hírlapalapításának ténye már önmagában is a hazáért, az egész nemzetért tett erkölcsi megnyilvánulásként értelmezhető, a tudós hazafiság beszédmódjában. A „pennával” való harc eredményének érdekében rendezték „rendszerbe” a hírlap tematikáját, amelyből kitűnik a szerzők intenciója, azaz a bécsi hírlap programossága. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* – hírlap létének ellenére – népszerűségéből adódóan, és a tudós társaság támogatóinak köszönhetően eredményesen „tudta támogatni az akadémiai programot”.⁶⁸ A hírlap a tudós

⁶⁵ „A politikai beszédmód nem csupán fogalmakat >szótárat< jelent, hanem viszonylag állandó témákat is, mintákat, amelyekhez viszonyít e nyelv használója, érveléseket és értékeket, továbbá előfeltevéseket és hiteket, amelyek lehetővé teszik az érveléseket. Az eszmetörténetész kutatása arra irányul, hogy megértse és elbeszélhetővé tegye, mit jelentenek az egyes fogalmak használóik és befogadóik számára; hogyan, milyen >logika< szerint keveredtek a használat során az egyes politikai beszédmódok >szótárai<, hogyan rendeződnek időnként át e >szótárok<; milyen vitához szólnak hozzá a szövegek, amikor egyes témákat érintenek vagy érvelési módokat választanak; mit jelentettek a minták, hogyan tűnnek el vagy fel a politika nyelvében; hogyan reflektáltak e szótárhasználatokra mind szótárhasználatokra, mintákra mint mintákra maguk a beszélők és a szövegek kortárs befogadói.” TAKÁTS József: *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején*. = Irodalomtörténeti Közlemények (102.) 1998. 668.

⁶⁶ „A republikanizmus politikai nyelvének lényegi eleme a korcsosulás és hanyatlás képzete. A republikánus beszédmód e jellegzetessége éppen ellentétes szemléletű, méghozzá a legáltalánosabb szemléleti jegyekben, a tudós hazafiság beszédmódjával. Ez utóbbi a tudományok kiteljesítésének, kiteljesíthetőségének jegyében fogant, ami az emberiség és benne a nemzet fokozatos tökéletesedését jelenti. Itt éppen az képviseli az értéket, ami a másikban a bukás oka: a régi értékek helyébe a modern kor új értékeinek állítása, a tudás, a földi javakkal való élés, a kifinomultság, egyszóval a civilizáció kiteljesedése. [...] Republikanizmus és tudós hazafiság ugyanakkor igen jól megfér egymás mellett, szemléleti formáik végső értelemben összeegyeztethetlensége nem zárta ki párhuzamos használatukat, akár egy szövegen belül sem.” DEBRECZENI: *i. m.* (4. jegyzet) 68–69.

⁶⁷ HMNT. 1790. június 8. 715–719.

⁶⁸ KÓKAY: *i. h.* (23. jegyzet) 39.

hazafiak nyelvén szólt, a 80-as évek végén, „egy történelmi időpillanatban”⁶⁹ indult folyóiratokhoz hasonlóan. A szerkesztők elkötelezték magukat a magyar nyelv gazdagodásának, „rendbe szedődésé”-nek ügye mellett, ezáltal a korszak szellemi irányvonalait, tendenciáit lapjukhoz vonzva, az integráció eszméjét megvalósítva. Ezzel egyidejűleg – Görögök és a mögöttük álló társaság – az akadémia létrehozása mellett kötelezték el magukat, így egyfajta elkülönülés is megfigyelhető a századvégi sajtóorgánumok programjainak tekintetében, a disszimilációs tendenciát érvényesítve. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* jelentősége így a kultúraalakító, nyilvánosságteremtő és tudományterjesztő tevékenységen túl az integratív és disszimilatív tendenciák⁷⁰ érvényesítésében is rejlik, fontos lépésként jelentve az irodalmi nyilvánosság intézményrendszereinek alakulástörténetében.

ANTAL, ALEXANDRA

**Le rôle de 'Hadi és Más Nevezetes Történetek'
(Histoires Militaires et autrement Notables)
dans la formation de la publicité littéraire**

Des organes de presse inaugurés à la fin du 18e siècle, 'Magyar Hírmondó' (Messenger Hongrois) de Pozsony, 'Mindenek Gyűjtemény' (Collection Universelle) de Komárom, 'Magyar Kurir' (Courrier Hongrois) de Vienne, et 'Magyar Museum' (Musée Hongrois) comptent parmi les plus connus et les plus souvent cités. Le journal, 'Hadi és Más Nevezetes Történetek' (Histoires Militaires et autrement Notables), paru pour la première fois en juillet 1789, (de 1792 jusqu'en 1803 sous le titre de 'Magyar Hírmondó' (Messenger Hongrois), est beaucoup moins cité, son souvenir est presque totalement disparu, bien que dans son époque il ait été un journal populaire, honoré même de l'attention de nos plus grands écrivains. Ses rédacteurs - Demeter Görög et Sámuel Kerekes (fondateurs du journal) – ont été entourés d'une société, essayant de ramasser les représentants de la culture hongroise de Vienne, et ainsi, par eux et avec eux, ils ont aspirés à gagner d'autres également aux tendances littéraires et linguistiques hongroises, à trouver des défenseurs aux buts de leurs projets (éducation du public littéraire hongrois, développement de notre langue, littérature et culture), en même temps ils appartenaient également aux mécènes souhaités.

Dans l'étude présente surtout les concours en rapport du journal (le premier ouvrage de psychologie hongrois, le concours pour la défense de 'Magyar Nyelv' (Langue Hongroise) et Magyar Grammatika' (Grammaire Hongrois) sont au premier plan, puisqu'ils sont de plusieurs points de vue importants pour le journal et pour l'époque. D'une part ils peuvent donner un point de départ à la découverte du 'programme' d'un journal, qui occupe une place spéciale parmi les organes de presse de son temps, d'autre part, à travers de ces concours la possibilité de l'institutionnalisation de la littérature, les efforts académiques reçoivent également un accent, et finalement nous pouvons voir les relations des rédacteurs et de la société savante de Vienne, qui était en contact avec eux.

⁶⁹ DEBRECZENI: *i. m.* (4. jegyzet) 177.

⁷⁰ DEBRECZENI: *i. m.* (4. jegyzet)